

Diósi Dávid

Rutin a liturgiában

Kivonat

A rutin a liturgiában – akárcsak az élet más területen – lehet jó és hasznos, de lehet veszélyes is. Liturgikus összefüggésben ez különösképpen igaz. A rutin pozitív hozadékai: a liturgikus cselekmények „hatékonyságának” növekedése, az „időgazdálkodás”, a stressz csökkentése, illetve struktúra és stabilitás biztosítása. A „rutinfeladatként” végzett liturgia ellenben, amely csupán az „elvégzendőre” összpontosít, megnehezíti, sőt meggátolhatja a liturgikus kommunikációt, elhomályosítja a liturgia kisugárzását, lerombolja magasztosságát, elfedi elevenségét, elpusztítja éltető erejét. Hasznos az ellene folytatott küzdelemben az önismeret, a lelki élet és a változatosságra való törekvés. A liturgia megfelelő, méltó ünneplése úgyszintén megőrizz bennünket a káros rutintól. Tanulmányunk rávilágít arra, hogy liturgikus összefüggésben a rutin szempontjából nem a mennyiségi, hanem a minőségi kategória a mérvadó. Tudniillik a jó rutinból sosem elég, a káros rutinból pedig egy csipetnyi is sok. Tanulmányunk tézise a következőképpen hangzik: a rutin mércéje a transzparencia. Minden olyan rutin, amely ezt a transzparenciát szolgálja, kívánatos, célszerű és lényegében nélkülözhetetlen, s minden olyan rutin, amely ezt a transzparenciát elhomályosítja, káros és kerülendő.

Abstract

Routine in liturgy, even more so as in other areas of life, can be good and helpful, but it can also prove dangerous. The positive yield of routine includes: increased 'efficiency' of liturgical action, improved 'time management', less stress, and a measure of structure and stability. However, when liturgy becomes a 'routine task' focusing only on 'what needs to be done', liturgical communication is rendered difficult or even impossible, the radiance of the liturgy is obscured, and its sublimity and vitality are diminished or utterly destroyed. Self-knowledge, a deep spiritual life, and seeking variety are capable of countering these harmful effects. The proper and dignified celebration of the liturgy also protects us from harmful routines. The aim of this study is to show that, in a liturgical context, routine is not a quantitative but a qualitative category. While we are aware that we can never have enough of good routine, we also

know that even so much as a hint of harmful routine is too much. This study argues that the true measure of routine is transparency. Routine that serves this transparency is desirable, expedient, and essentially indispensable, while any routine that obscures this transparency is harmful and to be avoided.

Nemzetközi szó a „rutin” (német: Routine, angol: routine, francia: routine), amely a franciából terjedt el és a népi latin „(via) rupta” (jel. „járt út”, szó szerint „tört út”) önállósult második eleméből keletkezett „route” (jel. „út”, „útvonal”) származékként a francia régi nyelvi „routin” (jel. „ösvény”) főnévre vezethető vissza.¹ Etimológiai gyökere értelmében bejárt, tört úton való haladást jelent. Már ebből kifolyólag is láthatjuk, hogy a „rutin” szó ambivalens kifejezés, ugyanis kétféleképpen érthető, kétféleképpen értelmezhető. Jelentheti pozitív értelemben valakinek a szakmában, munkakörben, egy bizonyos magatartásban, ill. viselkedésben gyakorlottság révén, megszokással szerzett nagyfokú jártasságát, ügyességét. Negatív értelemben pedig egyrészt – főleg a művészet és tudomány világában – a művészi ihlet, a tudományos invenció nélküli munkára utal (pl. „Már csak rutinjából él”),² ugyanakkor a beidegzetté vált, önállóság vagy odaadás nélkül készséget, ill. az alkotóerőt nem igénylő munkát jelenti.³ A „rutin” kifejezés ambivalens – azaz pozitív és pejoratív – értelmét szem előtt tartva jogosan vetődik fel a kérdés témánkat illetőleg, hogy akkor most a rutin jó vagy rossz a liturgiánkra nézve. Bevallom, így elsőre nem könnyű megválaszolni a kérdést. Konfúznak tűnik ez a kérdéskör, hiszen mindannyian érezzük, hogy a kérdésben már felsejlik az „igen is, meg nem is” válasz.

A rutin ambivalenciájának a megértéséhez vegyünk egy példát a hétköznapi életből, mégpedig az autózvezetést. Mindannyian tudjuk, hogy kitűnő, amikor egy gépkocsivezető rutinosan vezeti járművét. Jó az, ha az autózvezetéshez szükséges alapmozdulatok rutinosan mennek, nem kell minden egyes mozzanatot végig gondolni, „átelmélkedni”, hanem azok majdhogynem automatikusan működnek. Remek, amikor egy sofőr képes rutinosan kezelni a sebességváltót, a pedálokat, illetve sávváltáskor az irányjelzőt, s megszokása alapján rutinossá vált számára a biztonságos követési távolság betartása. Mindez nagyszerű és kifogástalan. A rutin

¹ Vö. Zaicz Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2006, 713.

² Vö. *Magyar nyelv értelmező szótára* (<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=RUTIN&offset=0&kereses=rutin>) [letöltve: 2024. 07. 29.].

³ Vö. Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003, 1163.

az autózásban azonban veszélyeket is rejteget. Aki ismeretlen utakon közlekedik, automatikusan óvatosabban vezet. Más a helyzet például a napi munkába menetkor. Mivel ugyanis ebben az esetben az útvonal ismerős, könnyű bedőlni annak az illúzióknak, hogy nem érhet meglepetés. A rutin előbb-utóbb megszokássá válik. És ahol megszokás van, ott gyakran az unalom sincs messze. Aki pedig unatkozik, annak a figyelme elkalandozhat. Rutinszerű helyzetekben a test és az elme takarékos üzemmódra vált. Miért teljesítenénk teljes erőbedobással, amikor a látszólag szokásos helyzeteket kevesebb koncentrációval is meg lehet oldani? A probléma az, hogy a közlekedés csak látszólag áll standard helyzetekből. Így nem is csoda, hogy a közúti balesetek nem kis hányada pontosan ilyen rutinhelyzetekben történik meg.⁴ Tudományos vizsgálat is bizonyította, hogy a rutin veszélyes útitárs. Így például az osztrák autósok által okozott, sérülésekkel vagy halálos áldozatokkal járó autópálya-balesetek többsége a lakóhelyük közelében történik, vagyis pontosan azon az útszakaszon, amelyen a gépkocsivezetők „figyelem nélküli vaksággal”, egyszóval rutinosan közlekednek.⁵ Amúgy érvényes mindez a munkabalesetekre vonatkozólag is. A rutinmunka ugyanis a legveszélyesebb. A balesetek aránya ott a legmagasabb, ahol a munkafolyamatok megszokottak, és ezért csökkentett figyelemmel végzik őket.⁶

A liturgiában a rutinnak úgyszintén lehet pozitív és negatív hozadéka. A liturgiát végző rutinos megnyilvánulása növeli a liturgikus cselekménynek „hatékonyságát”, elkerüli, hogy azok „izzadtságzagúak” legyenek. A rutin ugyanakkor „időgazdálkodás” szempontjából sem elhanyagolható, hiszen megőrzi a szertartás különböző mozzanatainak gördülékenységét, s így egyrészt megvéd attól, hogy bizonyos rituális „alegységek” értelmetlenül túl hosszúvá húzódjának, másrészt pedig segít a fontos és kevésbé fontos részek egyensúlyban tartásában. Köztudott dolog továbbá, hogy a begyakorlás révén elsajátított ügyesség, jártasság – vagyis rutinos viselkedés – a (kivitelezés előtti és közbeni, sőt még az utáni) stressz csökkentéséhez vezet. Megóv a szorongástól, a túlzott idegességtől és félelemtől, megvéd a bizonytalanság érzésétől, valamint a koncentrációhiánytól, vagyis mindazoktól a „teljesítményt” romboló faktoroktól, amelyek a liturgikus performációt fékezik, illetve

⁴ Vö. Caroline Beglinger Fëdorova: *Vorsicht Routine! Wie Routine beim Autofahren zur Unfall-Falle werden kann* (<https://www.amag-group.ch/blog/vorsicht-routine-wie-routine-beim-autofahren-zur-unfall-falle-werden-kann/>) [letöltve: 2024. 07. 25.].

⁵ Vö. *Unfall-Studie: Routine als gefährlicher Beifahrer* (<https://infothek.bmk.gv.at/unfall-studie-routine-als-gefaehrlicher-beifahrer/>) [letöltve: 2024. 07. 25.].

⁶ Vö. Beate Kostka: *Unfall durch Routine* (<https://idw-online.de/de/news3921>) [letöltve: 2024. 07. 25.].

lebénítják. A szertartást végző rutinja fontos a struktúra és a stabilitás biztosítása szempontjából is, ugyanis ez garantálja, hogy a rítus különböző mozzanatai időben és térben folytonosak és összefüggőek legyenek (nincsenek „szakszerűtlenül” feldarabolva, nem esik széjjel, ami kerek és egész).

A rövid idő leforgása alatt (túl) nagy gyakorisággal végzett liturgikus vagy paraliturgikus szertartások viszont már olyan – főleg lelki életünk szempontjából – egészségtelen rutinos magatartáshoz vezethetnek, mely melegágya lehet a elfásultságnak. Igen, a „rutinfeladatként” végzett liturgikus cselekmény, illetve ima olyan érzéketlen, tompa, szenttelen viselkedésmóddhoz, olykor talán közömbös attitűdhez vezethet, amely képes teljes egészében károssá formálni habitusunkat, lelki alkatunkat. A liturgiavégzésbe belefásult ember érzéketlensége lebénítja a közösségi kommunikációt, s gyengíti az Istennel való személyes kapcsolatot is. A rutinból végzet liturgia, melynek során az esztétika⁷ transzcendentáló ereje elhalványul, az élményszerű találkozás ajándéka pedig kikerül a fókuszpontból, s minden csupán az „elvégzendőre” koncentrál, a résztvevőkre is negatív hatást gyakorolhat, hiszen az egyén, de akár a teljes közösség is elveszítheti a szertartások mélyebb dimenziójának a felfedezését. A rutinnal járó monotonitás ezenfelül csökkenti a motivációt, az érdeklődést. Az elmélyülés hiánya pedig könnyen a vallásos tapasztalat hiányához vezethet.

Mindez pedig ellenkezik liturgiánk eleven voltával. Az egyház liturgiája ugyanis nem más, mint az „itt és most” realizálódó kommunikációs esemény, melynek lényege a találkozásban rejlik. Középpontjában a Krisztussal való találkozás áll. Más szóval: a liturgia „itt és most”-ja egy kommunikációs esemény „rezonanciateré”.⁸ S így a liturgia lényegesen több, mint a külsőségek, látható, hallható, tapintható – egyszóval érzékelhető – formák felhasználásával történő istencsúseret. Vagyis a liturgiát nem úgy kell elképzelnünk, mint különböző imák, gesztusok, vallásos koreográfiák gyűjtőmedencéjét, illetve gondosan, szakszerűen összeválogatott verbális és nonverbális algoritmusok kompendiumát, melyet a kommunikációs törvények szakavatott, precíz betartásával valakinek kommunikálnunk kell. A kommunikáció magának a liturgiának a központi tartalma: liturgia = kommu-

⁷ A liturgia esztétikai dimenziójáról részletesebben: Diósi Dávid: Időzés a Szép vonzásában. A liturgia az esztétizálás és az esztétika tükrében. *Vigilia* 77 (2012), 101–110; Diósi Dávid: A szimbólum hitelesítő kritériuma: a szép. *Vallástudományi Szemle* 8 (2012/3), 47–55; Dávid Diósi: Estetica cultului religios. In: Corin Braga (ed.): *Enciclopedia imaginariilor din România IV: Imaginar Religios*. Polirom, Iași, 2020, 219–236.

⁸ Vö. Diósi Dávid: *Bepillantás a liturgiátheológiába. Az emberkereső Isten felragyogása a liturgiában*. Jel Kiadó, Budapest 2022, 67–76.

nikáció. A liturgikus cselekményben a szimbólumok fátyla alatt maga Isten jelenik meg. Az örök „most”-ban élő Isten érkezik meg elevenen a mi „most”-unkba. A liturgiában tehát nem egy isteni tulajdonság emberi erőlködés útján való „színre viteléről” van szó. Itt nem egy statikus idea kerül bemutatásra, hanem maga az eleven Isten mutatja meg magát, érkezik el hozzánk, szól hozzánk, kommunikál velünk. A liturgiában a szimbólumok fátyla alatt önmagát kinyilatkoztató transzcendensnek azonban rezonáló közegre kell találnia, enélkül csupán egy absztrakt világ. Éppen ezért mindenkinek, aki azt akarja, hogy számára a liturgia életbevágó történésé váljon, külön-külön tudatosan és odaadással kell vállalnia életének vertikális⁹ irányú kalandját. Láthatjuk, hogy itt tompaságnak, érzéketlenségnek, lelki tunyaságnak, szenvtelen hozzáállásnak semmilyen helye nincs sem a liturgiát végző személy, sem pedig az azon részt vevő hívő részéről.

Ferenc pápa 2022. június 29-én kelt „gondolatindító” és „gondolatébresztő” ötleteket tartalmazó, *Desiderio desideravi*¹⁰ kezdetű levele, amellyel mindannyiunkhoz el szeretne jutni, hogy segítségünkre lehessen a „keresztény ünneplés szépségének és igazságának szemlélésében”, Jézus szavaival indít: „Vágyva vágytam arra, hogy elfogyasszam veletek ezt a húsvéti vacsorát, mielőtt szenvednék” (Lk 22,15). Apostoli levelében kitér az ünneplés és a beszéd művészetére. Az *ars celenrandira* vonatkozólag levele 57. pontjában így fogalmaz a szentatyá:

„Ahhoz, hogy [a papok] ezt a szolgálatot jól – sőt, művészettel! – végezzék, alapvető fontosságú, hogy a papban élénken tudatosuljon, hogy Isten kegyelme által a feltámadt Úr sajátos jelenléte valósul meg személyében. A felszentelt pap maga is az Úr jelenlétének egyik típusa, amely az egybegyűlt keresztényeket egyedivé, minden más gyülekezettől különbözővé teszi (vö. Sacrosanctum Concilium, 7). Ez a tény»szentségi« súlyt ad (tágabb értelemben) az előljáró minden gesztusának és szavának. Az egybegyűlteknak joguk van ahhoz, hogy ezekben a gesztusokban és szavakban érezzék azt a vágyat, hogy az Úr ma is, mint az utolsó vacsorán, velük együtt kívánja elfogyasztani a húsvéti lakomát.” (Kiemelés tőlem, D. D.)

Majd pedig a 60. pontban Róma püspöke kifejti, hogy a szavaknak, amelyeket a liturgia a pap ajkaira helyez, különböző tartalmuk van, s ezért sajátos hangnemet

⁹ Posztmodern korunkban, melyben vallásos téren sokszor a vertikális horizontálódása tapasztalható, nem kis feladat. Erről részletesebben: András István: Horizontálódás, avagy a szent mai kultuszáról. *Korunk* 27 (2017/8), 89–95.

¹⁰ Magyar fordítása: Ferenc pápa: *Vágyva vágytam kezdetű apostoli levél*. Szent István Társulat, Budapest 2023.

igényelnek. Az ilyen szavak fontossága igazi *ars dicendit* követel meg a paptól. Ezek adnak alakot és formát belső érzelmeinek, az egyik pillanatban az Atyához intézett könyörgésben az egybegyűlt közösség nevében, máskor a néphez intézett buzditásban, ismét máskor az egész együtt elhangzó akklamációban. Vagyis: „A papot előjárói feladatában tehát formálják mindazon szavak és gesztusok, amelyeket a liturgia az ajkára és a kezére bíz.”

Az elmondottak fényében indokolt tehát feltennünk a kérdést, hogy vajon hogyan kerülhetjük el, ill. milyen módon győzhetjük le a rossz rutint, jobban mondvá miként harcolhatunk egy olyan ártó és alapjában véve mételyező liturgikus attitűd ellen, amely elhomályosítja a liturgia kisugárzását, lerombolja magasztosságát, elfedi elevenségét, elpusztítja éltető erejét. A káros rutinok magatartás felismerése és tudatosítása (önismeret) után bizonyára nagy segítséget nyújthat a probléma beemelése a hétköznapijainkat átfogó lelki életbe (pl. imádság, elmélkedés). Az unalomban fetrengő és közönyösség rémálmát árasztó rutinok munkavégzés ellen kitűnő gyógyír lehet továbbá a változatosság. A diverzitás, a sokszínűség ezen a téren csodákra képes. Preventív szempontból is rendkívül hatékony. A változatosságnak a liturgia területén is helye van, anélkül, hogy azt feje tetejére állítanánk, vagy pedig azt saját kényünk-kedvünk szerint átbarkácsolnánk. A virágdíszítések terén nyugodtan lehetünk kreatívak, persze örvendetes –, ha legalább oltárdíszítéskor a figyelmünket a liturgikus cselekmény középpontjára irányító szimmetriára törekszünk. Liturgikus öltözetünkben úgyszintén törekedhetünk a változatosságra. Nem indokolt például mindig ugyanazt a megszokott miseruhát vagy palástot viselnünk, ha templomunk készlete több lehetőséget is megenged. Érdemes esetleg régi, esetleg már nem viselhető állapotban lévő liturgikus ruhákat és egyéb kellékeket is restauráltatnunk, szakszerűen megjavíttatnunk, hogy azok ismét új fényben tündököljenek. A füstölőbe tett tömjének sem kell mindig ugyanannak lennie. Bátran lehetünk ezen a téren leleményesek (pl. különböző alkalmakra, ünnepekre, liturgikus időszakokra elkészített tömjénkeverékekkel). Énektárunk is sokkal több éneket kínál, mint az a pár, nemegyszer agyonénekelt ének. S még sorolhatnánk azokat a dolgokat, amelyekben a változatosság ténylegesen az elmélyülést szolgálhatja, s nem ragad le a külcsín sima felületén. A következőkben azonban problémafelvetésünket egy teljesen más szempontból szeretném megvizsgálni. Magát a liturgiát szeretném segítségül hívni. Tudniillik már maga a liturgia megfelelő, méltó ünneplése megőrzi bennünket a káros rutintól. A rutinmentesség kulcsa a liturgiában rejlik. Ebben az összefüggésben két dologra szeretnék rávilágítani.

1. A liturgikus idő nem homogén idő! Avagy a liturgikus időnek nem minden pontja és pillanata ugyanolyan jellegű és ugyanolyan tulajdonságokkal rendelkezik. Hadd álljon itt példaként az adventi szent idő felépítése.¹¹ Advent négy vasárnapból áll, de ez a négy vasárnap sem tematikájában,¹² sem pedig jellegében nem egyforma, hisz míg az első két vasárnap előre tekint, a harmadik, az öröm vasárnapja (*Gaudete*-vasárnap), kitekint (= karácsonyt fürkészi), az utolsó negyedik vasárnap pedig visszatekint (az adventi előkészület záróakkordjaként összefoglalja az egész advent gondolatvilágát). Az adventi vasárnapok sajátosságai csak akkor domborodnak ki teljesen, ha az illető vasárnapok *proprium*-énekei (introitus, graduale, offertorium, communio) hangzanak fel, nem pedig csak általános adventi népénekeket énekeltetünk közösségeinkben, főleg tudva azt, hogy a hívek által legkedveltebb adventi énekeink sajnos egy bizonyos egyoldalúságban szenvednek, hisz szinte mindegyik exkluzíve csupán az angyali üdvözllet motívumát emeli ki (DU 16–21). Ezzel szemben köztudott, hogy az adventi idő tulajdonképpen két időszakra oszlik, hiszen míg december 16-ig (inkluzíve) az eszkatologikus vára-kozásra összpontosít, december 17. és 24. között (inkluzíve) az inkarnációs dimenzió kerül előtérbe. Említettük az imént advent harmadik vasárnapját, ez az

¹¹ Az adventi liturgia történetéről lásd részletesebben: Walter Croce: Die Adventmessen des römischen Missale in ihrer geschichtlichen Entwicklung. *ZKTh* 74 (1952), 277–317; Walter Croce: Die Adventsliturgie im Licht ihrer geschichtlichen Entwicklung. *ZKTh* 76 (1954), 257–296, 440–472; Josef Andreas Jungmann: Advent und Voradvent. Überreste des gallischen Advents in der römischen Liturgie. In: *Gewordene Liturgie. Studien und Durchblicke von Josef Andreas Jungmann S.J.* Verlag Felizian Rauch, Innsbruck – Leipzig, 1941, 232–294; Wilhelm Josef Schlier: *Adventus Domini. Geschichte und Theologie des Advents in Liturgie und Brauchtum der westlichen Kirche.* B. Kühlen Verlag, Mönchengladbach, 1988; Adolf Adam: *Das Kirchenjahr mitfeiern. Seine Geschichte und seine Bedeutung nach der Liturgieerneuerung.* Herder, Freiburg – Basel – Wien, 1979, 109–116; Theodor Maas-Ewerd: „Schon leuchtet deine Krippe auf“. *Die Feier der Geburt Jesu Christi und der weihnachtliche Festkreis in Liturgie und Brauchtum.* EOS-Verlag, St. Ottilien, 2000, 33–40; Michael Kunzler: *Sein ist die Zeit. Eine Einführung in Liturgie und Frömmigkeit des Kirchenjahres.* Bonifatius, Paderborn, 2012, 151–168; Barsi Balázs: *A liturgikus év* (Egyházzenei füzetek I/ 4). A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest 1999, 99–107; Diósi Dávid: Advent kialakulástörténete és liturgiája. In: uő (szerk.): *Adventus Domini – Úrjövet. Az advent története, szokásai és lelkesége.* Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2013, 11–60; Florian Wegscheider: *Der liturgische Advent. Eine liturgiehistorische und heortologische Untersuchung der Ursprünge und Anfänge einer Vorbereitungszeit auf das Geburtsfest Christi* (Studien zur Pastoralliturgie 46) Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2021.

¹² A különböző vasárnapok eltérő tematikáját talán a legjobban a szentmise legemblematikus éneke, „nyitánya”, az introitus adja meg. Az adventi időszak négy vasárnapjának introitusa a következő: 1. vasárnap: *Ad te levavi* (GR 15)/ *Hozzád emelem* (DU 3b); 2. vasárnap: *Populus Sion* (GR 18)/ *Sion népe* (DU 3d); 3. vasárnap: *Gaudete in Domino* (GR 21)/ *Örvendjetek mindig az Úrban* (DU 3e); 4. vasárnap: *Rorate caeli* (GR 34)/ *Harmatozzatok, egek* (DU 3c).

öröm vasárnapja. Ezen a napon mind a szentmise, mind pedig a zsolozsma énekei és szent szövegei visszhangoznak az örömtől. Nevét a napi introitus (*Gaudete in Domino* [Fil 4,4–7]) kezdetéről kapta. E napon szabad az advent violaszíne helyett rózsaszínű liturgikus ruhában tartani a szentmisét.¹³ A violaszín tehát rózsaszínre enyhül, ami jól szimbolizálja az egyház adventi előkészületének előörömét. A rózsaszín ugyanis a bűnbánat (lila) és az öröm (fehér) színe között középen helyezkedik el, utalva arra, hogy az öröm még nem teljes, hanem csak visszafogott, lehalkított előöröm, elővételezett karácsonyi öröm.¹⁴ Ezen a vasárnapon szólhat az orgona (ahol pedig az adventi időben orgonával kísérték az éneket, most valamivel ünnepélyesebben szólhat), és az oltárt is virágokkal díszíthetjük. Az e vasárnap liturgiájára jellemző örömet különösképpen meg kell ünnepelnünk (ez érvényes a nagybőjti *Laetare*-vasárnapra¹⁵ is), amit a leghatásosabban úgy érhetünk el, ha sajátosságait (rózsaszínű miseruha, orgonahang, virágdísz az oltáron) erősen kiemeljük, éppen azért, hogy ezek önmaguktól megsejtessenek valamit a karácsonykor hozzánk érkezendő öröm sugaráról. Nem véletlen, hogy ez az örömvasárnap úgy az adventi, mint a nagybőjti előkészületi idő közepén helyezkedik el. Lényeges ugyanis az előkészületi idő hangulatának és buzgóságának a megőrzése. Ehhez pedig elengedhetetlen a lelki pihenés, üdülés. Az adventi öröm ezen vasárnapja, amely előkészületünk célját fürkészi, valamint a karácsonyi öröm előízét kívánja velünk megköstoltatni, az előkészületi komor időbe változatosságot, felfrissülést hoz. Mindez pedig előkészületünk számára erőt ad és kitartásra serkent. Az adventi hajnali *rorate*-misék¹⁶ (votív misék a Szűzanya tiszteletére) manapság is Erdélyben sok helyütt

¹³ Ezt a szokást valószínűleg a hasonló örömkarakterű nagybőjt negyedik vasárnapjáról (*Laetare*) vették át, amely alkalmával szintén rózsaszínt használnak. A nagybőjti *Laetare*-vasárnap más neve *dominica rosata*. Ezen a *dominica rosatának* (*dominica de rosa* = „rózsa-vasárnap”) nevezett vasárnapon a pápa a S. Croce-hoz vezető stációs körmenetkor eleinte valószínűleg egy természetes, később azonban egy stilizált mósusszal (pézsmá) és balzsammal töltött aranyrózsát vitt kezében, amelyet a 11. századtól pápai tisztviselőknek vagy magas rangú érdemes személyiségeknek (katolikus fejedelmek, királynők) – mint az erény szépségének és illatának szimbólumát – ajándékozott. Ferenc pápa utóbbi látogatásakor aranyrózsát ajándékozott a csíksomlyói Szűzanyának.

¹⁴ Vö. Parsch Pius: *Üdvösség éve. Az egyházi év liturgiájának magyarázata I: A karácsonyi ünnepkör*. Ford. Halamka Gyula, Bátky Miklós és Szamek József. Szociális Missziótársulat, Budapest 1936, 109.

¹⁵ A *Laetare*-vasárnap (*media quadragesima, medium quadragesimae*) nevét a napi introitus kezdetéről kapta (*Laetare Jerusalem* [Iz 66,10k]). Ezen a vasárnapon szabad a szigorú, nagybőjti violaszínt rózsaszínre enyhíteni. Ezenkívül lehet az oltárokat virággal díszíteni, és szólhat az orgona is. A pápa ezen a vasárnapon szentelte meg Rómában az aranyrózsákat (*dominica rosata*).

¹⁶ Vö. Dávid Diósi: *The Rorate-Mass (in Transylvania)*. Background, celebration and theological message. *Caietele Institutului Catolic* 16 (2017), 107–121.

nagy népszerűségnek örvendnek. A rajtuk való részvétel az előkészületi buzgóságot erősíti és az előkészületbe való belefásultság veszélyét űzi messze. A karácsonyi vigíliamisét közvetlenül megelőző hét napon (dec. 17–23.) felhangoznak az ún. ó-antifónák,¹⁷ amelyek éneklése még intenzívebbé teszi advent „nagyhetét”. Ezek az emfatikus „ó” felkiáltással bevezetett antifónák tulajdonképpen az adventi vesperás Magnificat-antifónái.¹⁸ Az új olvasmányrend szerint az ó-antifónák az imént említett napokon ugyanakkor mint Alleluja-versek is szerepelnek (rövidített szöveggel) a szentmisében. Kétségtelenül az adventi liturgia csúcspontját képezik. Nevüket a vokativust fokozó és reményteli affekciót sugárzó iniciális „ó”-ról kapták (tehát nem régiségükre utal). Mindegyik „ó” felkiáltással indít, s mindegyiket egy más-más ószövetségi (főleg izajási) messiás-névvariáció vezeti be.¹⁹ Ez az ének szintén a hívek vágyakozását hivatott elmélyíteni, valamint a „türelmetlen” várakozást erősíteni. Láthatjuk, hogy a megfelelően ünnevelt adventi liturgia megóv bennünket a lelki lankadástól, bágyadástól, s arra törekszik, hogy az előkészületi időben az liturgikus cselekményekben történő Isten és ember közötti kommunikációba frissességet, éberséget és üdeséget varázsoljon. Ehhez segítséget nyújtanak továbbá az adventi ájtatosságok és szokások is (adventi koszorú, szálláskeresés, ill. más néven a szentcsalád-járás, a Borbála-ág kivirágoztatása, a Luca-napi búzaültetés), amelyekre azonban itt most nem térhetünk ki részletesebben.²⁰

2. A katolikus egyház nagybőjt 5. vasárnapján – feketevasárnap – a keresztet befedi, eltakarja, majd pedig nagypénteken ünnepélyesen leleplezi azokat.²¹

¹⁷ Vö. Diósi Dávid: Az ó-antifónák felépítése és története. In: uő (szerk.): *ERO CRAS. Az ó-antifónák története és magyarázata*. Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2013, 11–46.

¹⁸ Lásd LU 340–342.

¹⁹ Az ó-antifónák szövegeinek behatóbb interpretációjához hadd utaljunk itt a fontosabb irodalomra: Theodor Schnitzler: *Die O-Antiphonen*. *HLD* 29 (1975), 145–154; Thomas J. Knobloch: *The „O“ Antiphons*. *EL* 106 (1992), 177–204; Thomas Brunnhuber: *Der Heiland wird geboren. Gestaltungen zu den adventlichen O-Antiphonen: Anregungen zu einer ganzheitlichen, sinnorientierten Pädagogik*. RPA Verlag, Landshut 2006; Lili Fuchs: *Adventbesinnung. Betrachtungen zu den O-Antiphonen*. Verlag Stiftung Klosterneuburg, Klosterneuburg 2008; Theresia Hainthaler: *Die O-Antiphonen. Eine Einführung und Auslegung der Großen Antiphonen im Hohen Advent*. Patristisches Zentrum Koinonia-Oriens, Köln 2004; Daniel Hörnemann: *Das große Staunen. Mit den O-Antiphonen zum Höhepunkt der Adventszeit*. Dialog-Verlag, Münster 2009; Nemeshegyi Péter: *Hét csodálatos lépcső a betlehemi jászol felé: Az „Ó-Antifónák” Távlatok* 86 (2009/4), 118–122.

²⁰ Részletesebben ezekről: Nóda Mózes: *Adventi ájtatossági gyakorlatok és szokások*. In: Diósi Dávid (szerk.): *Adventus Domini – Úrjövét. Az advent története, szokásai és lelkisége*. Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2013, 148–165; Diósi Dávid: *Advent kialakulástörténete és liturgiája*, 49–54.

²¹ A keresztet eltakarásától ősbib az éhségkendő (Hungertuch) gyakorlata. Ezzel az ún. nagybőjti kendővel (Fastentuch) kb. 1000 óta és helyenként még ma is elfedik az oltárt. Vö. Joseph

Nagycsütörtökön továbbá az utolsó vacsora emlékére bemutatott esti szentmise után lemeztelenítjük az oltárt.²² Oltárfosztáskor (*denudatio altaris*) leszedik a templom oltáraitól azok felszereléseit, az oltárterítőket, a gyertyatartókat, a keresztek. Ettől a pillanattól kezdve egészen húsvét vigíliájáig ott áll a templom közepén a meztelen, csupasz oltár. Nincs rajta semmi. Semmi az égadta világon. Kietlen és kopár. „Anyaszült meztelen”, akár a Megváltó a kereszten. Jézus szenvedésében elveszti alakját és díszét, megcsúfolják, egyik tanítványa elárulja, a másik megtagadja, a többi pedig elhagyja, a szenvedő Megváltó teljesen lemondott isteni dicsőségéről,²³ s megfosztottan, csupaszon, lemeztelenítve áll – akárcsak az őt jelképező oltár – a teremtett világ közepén. Nagyböjt szent idején nem éneklünk továbbá sem Glóriát, sem Alleluját.²⁴ Megvonjuk fülünket e két énektől, amelyek valójában a győztes, feltámadt Krisztust köszöntők éneke, hogy fülünket megóvjuk a hallatlan dolgok hallhatóságától. S eltakarjuk a keresztet, hogy azt hétköznapi megszokottságából kiemeljük. A szem és a fül böjtje ez.²⁵ Ezzel a gyakorlattal az egyház húsvéti előkészületünket azzal kívánja segíteni és elmélyíteni, hogy megvonja érzékeinket hitvilágunk palpábilis vonulatának olyan szimbólumrendszerétől, mely ki van téve annak a veszélynek, hogy elsilányosodik, degradálódik. A liturgia kultusztere megfoszt bennünket azoktól az érzékelhető valóságoktól, amelyekben a nagybetűs Lét hívogató ereje eltörpülni látszik. S teszi ezt azért,

Sauer: *Symbolik des Kirchengebäudes*, Freiburg 1924, 401skk; Ludwig Eisenhofer: *Handbuch der katholischen Liturgik I: Allgemeine Liturgik*, Freiburg 1932, 503sk Walter Heim: *Wiederbelebung des Hungertuches. Heiliger Dienst 31* (1977), 31–33; Walter Heim: *Die Revitalisierung des „Hungertuches“*. *Archiv für Liturgiewissenschaft* 23 (1981), 30–56.

²² Az oltárfosztásról részletesebben: Ludwig Eisenhofer: *Handbuch der katholischen Liturgik I: Allgemeine Liturgik*. Herder, Freiburg 1932, 519–520; Mario Righetti: *Manuale di storia liturgica II: L'anno liturgico, il breviario*. Ancora, Milano 1955, 168; Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Kiadó, Budapest 1989, 213; Parsch Pius: *Üdvösség éve II.: A húsvéti idő*. Szociális Missziótársulat, Budapest 1937, 258–259; Barsi Barsi – Dobszay László: *„Íme, most fölmegyünk Jeruzsálembe”*. *Hitünk misztériumai a nagyheti liturgiában* (Culmen et Fons 1). Márton Áron Kiadó, Budapest 2001, 57–59.

²³ Vö. Michael Rebele: *Die Feier der heiligen Charwoche nach dem Ritus der römisch-katholischen Kirche*. Verlag Carl Gerold, Wien 1848, 212–213.

²⁴ Vö. Kiss Endre: A nagyböjti liturgia két kulcsfontosságú szertartásának spirituális tartalma. Az alleluja-búcsúztatás és a kereszt letakarásának, illetve leleplezésének lelki üzenete a mai ember számára. In: uő (szerk.): *Szárnyra kelnek, mint a sasok (Iz 40,31): Teológiai tanulmányok* (StThTr.S 3). Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2024, 202–210.

²⁵ Erről részletesebben: Diósi Dávid: A szem és a fül böjtje a katolikus liturgiában. Egy kissé másfajta magyarázat. In: Marton József – Diósi Dávid (szerk.): *Katolicitás és etnocentrizmus Erdélyben. Katolikus identitásunk*. Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár 2015, 97–107.

hogy a láthatóságban „megtestesült” Láthatatlan ikon volta²⁶ ne sérüljön, az ikon ugyanis felkelti bennünk „egy másik világ realitásának legalább a távoli érzetét, miként a moszatok és algák jódos illata már messziről jelzi a tenger közelségét”.²⁷ Isten az emberért a szimbólum méreteire „zsugorodik” össze, s így a szimbólum – anélkül, hogy továbbra is az immanencia szerves része lenne – ikonná növekszik, gazdagodik, nevezetesen egy olyan valósággá, amely egyben „ablak” és „ajtó” az örökkévalóságra.²⁸ Mint ablak, az ember számára az érzékfeletti, ontologikus megismerésnek az eszköze, mint ajtó pedig megnyílik a Szent hozzánk való érkezésére. A szimbólum másképp kifejezve az immanens profanitás és transzcendens Szent találkozási „helye”, a valóság egy olyan ontológiai „része”, amelyen keresztül az „evilág” és a „túlvilág” átöllelheti egymást. A rutinossá vált szimbólum – mely önmagában nézve legfeljebb „tetszhalott” lehet – szemlélője számára „hideg lábú hulla”, amely már képtelen a transzcendentális Szép szócsövévé válni. Ezért rejti el a liturgia az isteni örök Szép evilági „trónját”, a szimbólumot, nehogy „tetszővé” giccsesedjen. Elbújtatja a hétköznapivá vált „nem Hétköznapi”, nehogy domesztikáljuk, nehogy „bólogató kutyává” materializáljuk. Behúzza az örökkévalóság szent ablaka előtti függönyt, nehogy profán tükörré degradáljuk. Más szóval attól óv meg bennünket, hogy liturgikus kincseink, amelyek az Istennel való kommunikáció eszközei, nehogy rutinossá váljanak számunkra.

Diákjaim, amikor egy alkalommal előadásomon a rutinról értekeztem, feltették a kérdést: mennyi rutinra van szükségünk? Hol van az az arany középút, amely rutinunkat egyensúlyban tartja, s megkímél bennünket a túlzott rutin veszélyétől? Meglepődtek, amikor azt válaszoltam nekik, hogy már maga a kérdés is hibás. Merthogy összefüggésünkben nem a mennyiségi, hanem a minőségi kategória a mérvadó. A jó rutinból ugyanis sosem elég, a rossz, káros, mindent elködösítő rutinból pedig egy csipetnyi is sok. De hát akkor mi lehet a rutin mércéje? A válasz talán első hallásra meglepő: a transzparencia! Lássuk közelebbről, miről is van szó.

A kultikus performansz fő feladata ugyanis az isteni parúzia számára helyet, időt és formát, azaz „láthatóságot” biztosítani. A szimbólum a jelenbe sűrűsödött örökkévalóság nyelvén szól az emberhez, jelezve kilátásba helyezett jövőjét, és ezért mindig is *autoimplikatív* és *performatív*, azaz magába zárja a szemlélő szemé-

²⁶ Vö. Jean-Luc Marion: *A látható keresztetöződése*. Bencés Kiadó, Pannonhalma 2013, passim; Jean-Luc Marion: *Gott ohne Sein*. Ford. Alwin Letzkus. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2014, passim.

²⁷ Pavel Florenszkij: *Az ikonosztáz*. Ford. Kiss Ilona. Tipotex, Budapest 2005, 51.

²⁸ Vö. Lepahin Valerij: *Ikon és ikonikusság* (Katekhón Monográfiák 1). L'Harmattan Kiadó – Petőcz Mihály Alapítvány, Budapest 2010, 37.

lyét, akit egy bizonyos affinitás – sajátos kötődés és vonzalom – kell jellemezzen, ugyanakkor pedig ezt a megszólított személyt változásra, megtérésre, elmélyülésre sarkallja. A szimbólum megszólító funkciójában tehát az embert az Istennel való találkozásra hívja (*con-vocare*), eközben pedig kihívás elé állítja (*pro-vocare*) és ön-maga felülmúlására (*e-vocare*) szólítja fel. A szimbólumokban maga Isten ragyog fel és szólít meg bennünket. Így a liturgia a „hit esztétikájának” (Aloys Goergen [† 2005]: *Glaubensästhetik*)²⁹ a helye, ahol a hit szimbólumalanyaként és a kultikus cselekmény jelkaraktereként megtapasztalhatóvá válik az a láthatatlan Isten, aki úgy mutatja meg magát, hogy elrejtőzködik, és úgy rejtőzik el, hogy megmutatja magát.³⁰ Márpedig kultikus összefüggésben a szép csak akkor szép, ha transzparens, ha megmarad az örökkévalóság áttetsző ablaka. Az embernek tehát a kultikus cselekményben az a feladata, hogy Isten dicsőségének, illetve szépségének jelenlétet biztosítson.

Az igazi liturgia ezért mindig transzparens, áttetsző (vigyázat, nem átlátható!). A transzparencia a transzcendencia és az immanencia, más szóval az isteni és az emberi valóság „határán” helyezkedik el. E két világ között közvetít. Az ember számára a transzcendens a transzparencia révén válik elérhetővé. A liturgia – szimbólumai és kultikus cselekményei által – a transzcendenst, az „innen túlit” az immanensbe „konvertálja”; azt, ami az érzékszervi modalitásokon kívül „van otthon”, „haza” hozza, s így a liturgia – állíthatjuk bártan – „határesemény”, a határainkon kívül eső transzcendens megmutatkozásának „határelménye”. Az ezen a „határon” – a megragadhatatlan megmutatkozás, a nem látható érzékelhetőség határán – való találkozásban jön létre az interperszonális kommunikáció.³¹ A transzparencia teszi tehát lehetővé, hogy az Isten és ember közötti valós kommunikáció egyáltalán létrejöhessen. A transzparencia a két létkategória (transzcendens–immanens) határán *ikonként* veri fel sátrát, de nem azzal az igénnyel, hogy őt lássuk, hanem olyan lehetőségként, amely felkínálja számunkra, hogy keresztüllássunk rajta,³² ő – alávetve magát a szentségnek – nem reprezentál, hanem prezentál,³³ s így a rajta

²⁹ Vö. Aloys Goergen: *Glaubensästhetik. Aufsätze zu Glaube, Liturgie und Kunst* (ÄThL 34), LIT Verlag, Münster 2005.

³⁰ Vö. Walter Zahner: *Ästhetik des Glaubens als Proprium in Werk und Wirken von Aloys Goergen. Eine biografisch-liturgietheologische Annäherung*. *LJ* 70 (2020), 119–139, 137–138.

³¹ A liturgikus kommunikációról részletesebben: Diósi Dávid: Az istentalálkozás „szentek szentje”: a liturgikus kommunikáció. In: *Nők az egyházban – Identitás és kommunikáció* (Sapientia Füzetek 27), Vigilia Kiadó, Budapest 2015, 191–203.

³² Vö. Jean-Luc Marion: *A látható keresztveződése*, 138.

³³ Vö. uo. 172–173.

felvillanó dicsőség nem a sajátja, hanem a láthatatlan dicsőségének felcsillanása. Az ikon egy arcot közvetít a láthatóban,³⁴ s így – Isten és ember tekintetének a kereszteződésében – az ikont látó ember látottá válik.³⁵ Az ikon transzparenciája tehát garancia arra, hogy e két, arcát megmutató személy közötti kommunikáció – valós. Ebben a transzparenciától tündöklő kommunikációs eseményben az „én” számára a „Te” – arcát „kinyilatkoztatva” – kilép anonimitásából, a „Te” arcot nyer az „én” számára, a „filozófia Istene” a „Biblia Istenének” arcában konkretizálódik, az elvont eszme, az abszolút Lét eleven, cselekvő személyként tündöklök.

Láthattuk tehát, hogy transzparencia nélkül nincs hiteles, élő liturgia. Ebből végkövetkeztetésünk már szinte tálcán kínálja magát: minden olyan rutin, amely ezt a transzparenciát szolgálja, kívánatos, célszerű és lényegében nélkülözhetetlen (hiszen – amint azt már kifejtettük – hiánya egyenesen kontraproduktív lehet), s minden olyan rutin, amely az általunk felvázolt transzparenciát elhomályosítja, ill. – képiesen kifejezve – áttetsző „ablak” helyett önmagunk evilági cicomázására használt „tükröt” helyez a nagybetűs Lét és a kisbetűs lét kommunikációs határára, káros és kerülendő.

³⁴ Vö. Jean-Luc Marion: *Gott ohne Sein*, 42.

³⁵ Vö. Jean-Luc Marion: *A látható kereszteződése*, 136.